

AHLAKİ DOĞA ALGISI: ANAKSİMANDROS'UN KOZMOLOJİSİNDE MOİRA-PHYSİS-NOMOS İLİŞKİSİ

Serpil KAYGIN*

ÖZ

Felsefi ve bilimsel eğilim Thales ve Anaksimandros'la başlamamış, hem din hem de mitoloji Antik Yunanlı filozofların kozmolojilerini önemli derecede etkilemiştir. Bu anlamda felsefe, dinden ve mitolojiden Yasa, Kader, Ruh ve Tanrı gibi bazı önemli kavramları miras almış ve bu miras felsefenin gidişatını belirlemiştir. Bunun önemli yansımaları Antik Yunan filozoflarının doğa algısında görmekteyiz. Antik Yunanlı filozoflar doğanın düzeninin ahlaki yapısını açık bir şekilde kabul etmişlerdir. Bu makalede doğanın ahlaki ve dinsel temsilinin kökenleri Anaksimandros'un kozmolojisi bağlamında ele alınmış ve "insan olmayan" doğaya atfedilen ahlaki ve dinsel temsilin kökenleri physis, nomos ve moira kavramlarının birbirleriyle bağlantıları ortaya konularak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nomos, Moira, Physis, Anaksimandros

MORAL UNDERSTANDING OF NATURE: THE RELATION OF MOIRA- PHYSIS-NOMOS IN ANAXIMANDER'S COSMOLOGY

ABSTRACT

Philosophical and scientific tendency didn't impulsively come up with Thales or Anaximander; both religion and mythology significantly imposed on the cosmologies of Greek philosophers. So philosophy inherited some important conceptions -as law, destiny, soul and god- from the mythology and religion and this inheritance determined the manner of philosophy. Especially this had influence on the aspect of physis in Greeks. They accepted that nature had a moral order. In this article the roots of this moral and religious aspects of nature which is impersonal are examined in the context of Anaximander's cosmology and be found out the relationships between the conceptions of physis, nomos, and moira.

Keywords: Nomos, Moira, Physis, Anaximander

* Ankara Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim elemanı.
FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), <http://flsfdergisi.com/>
2018 Bahar/Spring, sayı/issue: 25, s./pp.: 274-288.
ISSN 2618-5784

Makalenin geliş tarihi: 02.02.2018
Makalenin kabul tarihi: 23.03.2018

Antik Yunan dönemi rasyonel düşüncesiyle dinsel ve mitik temsiller arasında gerçek bir devamlılık vardır. Felsefe, dinden ve mitolojiden *Tanrı, Ruh, Kader ve Yasa* gibi bazı önemli kavramları miras almış ve bu miras rasyonel düşüncenin gidişatını önemli derecede etkilemiştir.¹ Felsefi ve bilimsel eğilim Thales veya Anaksimandros’la yükselmemiş, hem din hem de mitoloji Antik Yunanlı filozofların kozmolojilerini belli bir ölçüde belirlemiştir. Bunun en önemli yansımaları da onların doğa algısında görmekteyiz. Bu bağlamda biz önce mitos temelli düzende, sonra Anaksimandros’da nasıl bir doğa algısının mevcut olduğunu göstermeye çalışacağız.

Mitos temelli düzenin insanı dış dünyayla uzlaşmak, düzenli ve anlamlı bir evrende yaşamak istemiş, dolayısıyla bizim kuramlar ürettiğimiz yerde onlar mitos üretmişlerdir. O halde mitos biz, insanın doğaya düzen atfetme çabalarının ilk biçimi olarak görebiliriz. Bu anlamdaki ilk çabalarla Hesiodos’un *İşler ve Günler/Tanrıların Doğuşu* adlı eserinde görürüz.

Yunanlı şair Hesiodos, hem doğal hem de toplumsal düzenin birbirine paralel olduğunu ve adaleti gözetenlerin hasatlarının iyi hava şartları sayesinde bereketli olacağından, adaletsiz davrananların ise aksi bir durumla karşılaşacaklarını belirtir. Adaletsiz davranan bir insanın cezasını veba, kıtlık gibi musibetlere maruz kalarak bütün bir şehir çeker,² bazen de onun soyundan gelenler.³ Dolayısıyla Hesiodos’ta, “doğa”nın tutumu ile “insan davranışı” arasında sempatik bir ilişki bulunmaktadır. Adaletli davranış ödüllendirilir, adaletsiz davranış ise cezalandırılır.⁴ Yani ne zaman ki insan günah işlesin, doğa insanın suçuyla bozulacak. İnsan olmayan doğa, insana ait olan ahlaki bir karaktere bürünmüş ve bu yüzden onun düzeni insanın günahlarıyla bozulmuş.

Doğanın düzeninin ahlaki bir düzen olduğunun en belirgin örneğini Anaksimandros’da görmekteyiz. Thales *physis*’i su, Anaksimenes ise hava olarak belirlemiştir. Fakat ilk Anaksimandros dünyanın “*physis*”ine dair kavramsal bir açıklama getirmiştir. Anaksimandros *physis*’i *apeiron*, sınırsız şey olarak belirlemiştir. Bunun yanı sıra sınırsız, belirsiz şeylerden, belirli şeylerin nasıl büyüdüğünü gösteren süreci açıklamıştır. Buna göre; “*Şeyler nereden meydana geliyorlarsa yok oluşları da suçluluklarına göre aynı yerde vuku bulur. Çünkü bunlar zamanın verdiği karara göre karşılıklı olarak suçlarının cezasını ve kefareti öderler.*”⁵

¹ F. M. Cornford, *From Religion to Philosophy: A Study in the Origins of Western Speculation*, Longman, Green and Co., London 1912, s. V.

² Hesiodos, *İşler ve Günler/Tanrıların Doğuşu*, 240-245, Çeviren: Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul 2014, s. 24.

³ Hesiodos, a.g.e., 260-265 s. 26.

⁴ Cornford, a.g.e., s. 5.

⁵ Wilhelm Capelle, *Sokrates’ten Önce Felsefe I*, Almancadan Çeviren: Oğuz Özügül, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 1994, s. 71, Eduard Zeller, *Grek Felsefesi*, Çeviren: Ahmet

Buna göre etrafımızda çeşitli birçok var olan/şey bulunmaktadır ve bunlar meydana geldikleri şeye geri dönerler. Şeyler ilk ögedeki nitel bir değişimin sonucu olarak değil, “ebedi bir hareketle” (*eternal motion*) karşıtların birbirinden ayrılması sonucunda meydana gelmektedir.⁶ Peki ilk var oldukları şeye dönüşecek olan bu ikincil şeyler nelerdir? Anaksimandros bunların dört element olduğunu söylemektedir; toprak, su, ateş ve hava. Görünür dünya her birinin kendine ait bölgesi/yeri olan dört elementin homojenik birleşmesinden oluşur. En altta en ağır olduğu için toprak, sonra su, sonra ateş ve sonra hava yer almaktadır. Bu elementler, varlığa geldiği şeyden oluşan ve ona tekrar dönecek olan ikincil şeylerdir. Bu elementler sınırlı olup, Anaksimandros’un ölümsüz, bozulmaz ve sınırsız dediği şeye yani apeirona geri dönmektedir. Özetleyecek olursak ilk olarak biçimsiz, sınırsız olan şey elementlere ayrılır, bu elementlerin her birinin kendine ait yerleri vardır, sonra bunlar ilk şeye geri döner ve bu süreç sonsuza kadar devam eder.⁷ Dolayısıyla Anaksimandros’a göre meydana geliş bitmez.⁸

Bu dört element sınırlı ve zıtlar olarak yer almaktadır. Hava soğuk, ateş sıcak, su yaş ve toprak kurudur. Bu zıtlıklar sürekli savaş halindedir ve her biri kendi düşmanının/zıttının alanına nüfus etmektedir. Anaksimandros’un, bu elementlerin sınırlı olduğuna dair görüşü mantıklı görünmektedir, zira bu elementlerden biri sınırsız olsaydı, geri kalanını yok edebilirdi. Ayrıca bu elementlerin kendi bölgelerine ayrılmaları tamamen ebedi bir hareketle gerçekleşmektedir.⁹

Anaksimandros’ta dikkatimizi çeken şey seküler olan doğum ve ölümün, ahlaki bir dilde verilmiş olmasıdır. Var olanların ölmesi, aynı zamanda bir haksızlığın cezasının ve kefaretinin ödenmesi demektir.¹⁰ Burada haksızlık şeyler ayrı ayrı varlığa gelirken olmaktadır. Anaksimandros’a göre görünen dünya soygun ve çalmakla varlığa gelmektedir.¹¹ Örneğin, bir hayvan bedenini düşünelim. Onun özü topraktır, fakat oluşu esnasında diğer elementlere haksızlık yaparak, onlardan bir parça alır. Örneğin kan için su, nefes için hava, sıcaklık için ateş. Ölüm ise tüm bu soygunun karşılığını vermektedir. Çalınan her parça kendi benzerine katılmaktadır; su suya, hava havaya, ateş ateşe. O halde dünyanın, şeylerin nasıl oluştuğuna dair genel şemayı şöyle açıklayabiliriz: arkhe olan “*physis*”, her bir elementin kendi alanı olan bölgelere ayrılmaktadır. Bu bir ahlaki düzendir (*moral order*). Çünkü bireysel şeylerin oluşabilmesi için sınırlar

Aydoğan, İstanbul 2008, s. 54.

⁶ Capelle, a.g.e., s. 73.

⁷ Cornford, a.g.e., s. 9.

⁸ Walther Kranz, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar*, Türkçesi: Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1984, s.33

⁹ Cornford, a.g.e., s. 9.

¹⁰ Kranz, a.g.e., s. 32.

¹¹ Cornford, a.g.e., s. 10.

ihlal edilir, bir element, diğer elementi yağmalar; bu bir haksızlık ve adaletsizliktir. Sonuç ise ölüm ve çürümedir. Bireysel hiçbir şey bu verili düzenin ihlali olmadan var olamaz. Doğum bir suç ve var olmak ise bir hırsızlıktır. Basit bir düzenden bireysel çeşitliliğe gitme sınırların ihlali, düzensizliğe doğru ilerleme, haksızlık yapma, yağmalama ve savaşla olmuştur.¹²

Anaksimandros’un bu kavrayışı masum bir bilimsel meraktan kaynaklanmamakta, onun zihninde hala geleneksel doğa düzeninin temsilleri yer almaktadır. Elbette Anaksimandros böyle bir şemayı tek başına oluşturmamıştır. Anaksimandros’ta gördüğümüz dünyanın düzenine ilişkin temsili Hesiodos ve Homeros’ta ve hatta daha geriye giderek ilkel kabilelerin oluşum aşamasında bulabiliriz. Bu nedenle doğanın ahlaki karaktere nasıl büründüğü Kader (*Moira*), Yasa (*Nomos*) ve Doğa (*Physis*) kavramlarının mitolojide ve ilkel topluluklarda birbirleriyle bağlantıları ortaya çıkarılarak anlatılmaya çalışılacaktır.

Kader (*Moira /μοίρα*)

Homeros’ta tanrılar, ilkel ve ahlaki olan ve aynı zamanda tanrılardan zamansal olarak daha eski olan uzaktan bir güce bağlıdır. Buna kader denilmektedir. Homeros’un tanrıları sınırlıdır. Onlar yaş ve ölümden muaftırlar, bu bakımdan insan onlara karşı zayıftır. Onların güçlerini sınırlayan şey, doğa yasaları değildir.¹³ Homeros, olayların seyrini belirleyen, tanrılara, insanlara evren düzenindeki yerlerini bildiren kaderi ifade etmekte *moira* sözcüğünü kullanmıştır. *Moira*; “yiyecek”, “mirastan alınan pay”, “pay alma”, “bölüşülmüş parçalar”¹⁴, “pay ya da bölüm”¹⁵, “her bireye verilen pay”, “bireyin toplumsal konumu”, “şeylere tayin edilen aşılmaması gereken sınır”, “düzenleyen”, “bölüştüren”, “oluşturucu düzen”, “denge” ve “payların karşılıklılığı”, anlamlarında kullanılmıştır.¹⁶

Moira’nın bağlayıcılığından en güçlü tanrılar bile muaf değildir. Zeus bile, *moira*’ya boyun eğmiş ve oğlu Sarpedon ölürken *moira* karsısındaki caresizliğini şöyle dile getirmiştir; “Çok yazık, insanlar arasında en sevdiğim Sarpedon’a! Patroklos’un elinden ölmek onun kaderi.”¹⁷ Oğlunu savaş meydanından kaçırmak isteyince Hera ona şöyle seslenir: “Nasıl kaçırmak

¹² Cornford, a.g.e., s. 10-11.

¹³ Cornford, a.g.e., s. 12.

¹⁴ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1978, s. 226.

¹⁵ George Thomson, *Tragedyanın Kökeni Aiskhylos ve Atina*, Çev: Mehmet H. Doğan, Payel Yayınları, İstanbul: 1990, s. 54.

¹⁶ Yves Bonnefoy, , *Mitolojiler Sözlüğü*, Çev: Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, 2 Cilt, Ankara: 2000, s. 800.

¹⁷ Homeros, *İlyada*, 430-435, Çeviren: Azra Erhat, A. Kadir, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s. 371.

*istersin kötü ölümden, kader payını çoktan almış bir ölümlüyü?”*¹⁸ Tanrılar sevdikleri kişileri ölüm karşısında, yani “kötü kader” karşısında koruyamazlar. Mesela Zeus, sevdiği oğlu Sarpedon’un Patroklos’un elinden ölmesini engelleyememiş ve buna kader deyip ağıt yakmaya başlamıştı. Hiçbir Tanrı *moira*’nın emrettiği emirleri ve kararları bozmaya cüret edemez ve karşı çıkamaz.¹⁹

Ayrıca Tanrılar *moira*’nın emrettiği şeyler dışında bir şey yaptıklarında hep sorun yaşamışlardır. Örneğin Aigisthos, “buyrulanın ötesinde, Atreus’un oğlunun eşiyle evlenmiştir. Burada suçlular kaderlerini değil, ahlaki sınırları aşmıştır.” Bu durumda hem insan hem de Tanrı’nın gücü buyrulmuş/emredilmiş sınırlarla çevrelenmiştir. Dolayısıyla Homeros’ta *moira*’ya derin bir inanç vardır. *Moira* tüm ilahi ve insani bireysel güçleri sınırlamaktadır; o, fiziksel olanaksızlıktan ziyade bir ahlaki zorunluluk buyruğudur.²⁰

Yukarıda *moira*’yı daha çok “kader” bağlamından ele aldık, şimdi *moira*’nın “pay, pay alma, dağıtma” olan ikinci anlamı üzerinde duracağız. Homeros’ta kozmik düzenle toplum düzeni arasındaki paralelliğin bir örneği de, evrenin tanrılar arasında pay (*moirai*) edilmiş görülmektedir: Zeus, *İlyada*’da bir gün Poseidon’un yardımıyla Akhalıların savaşta Truvalılara baskı yaptığının farkına varır. Zeus’un Hera’yı bu durumla ilgili uyarır. Fakat Poseidon, Hera’yı dinlemez ve kendi isteğini yapar. Bunun üzerine Zeus, İris’le Poseidon’a savaşı bitirmesi için bir mesaj gönderir. Buna karşılık Poseidon bu duruma çok kızar ve bunu protesto eder. Poseidon şunu söyler:

*“Benim isteğimin yerine getirilmesine karşı gelemem, çünkü ben onunla (Zeus’la) aynı rütbedeyim. Kronos ve Rhea’dan doğan üç kardeşiz biz; Zeus, ben ve üçüncü olan Hades, ölümün tanrısı. Ve üç parçaya bölündü her şey ve her birimiz kendi belirlenmiş bölgesini aldı. Paylarımızı aldığımızda bana, sonsuza kadar içinde yaşayacağım ihtiyar deniz düştü ve Hades sisli karanlığı çekti ve Zeus hava ile bulutların arasındaki geniş gökyüzünü. Öyleyse asla Zeus’un aklınca yaşamayacağım; hayır, hükmeden o olsa da, onu kendi üçüncü payında sessizliğe bırakalım. O ancak kendi kızlarına ve oğullarına emir verebilir. Bu yüzden yaşamam ben Zeus’un keyfince, gücü varsa rahat otursun kendi payında, ülkesinde, korkutmasın elleriyle, alçak yerine komasın beni. En iyisi çıkışsın kendi kızlarına, oğullarına, kendi çocuklarına geçirsin sözünü, onlar ister istemez dinlerler onu.”*²¹

¹⁸ Homeros, 2005, 440-445, s. 371.

¹⁹ Cornford, a.g.e., s. 12-13.

²⁰ Cornford, a.g.e., s. 14.

²¹ Homeros, 2005, 185-200, s. 343.

Yukarıdaki parçada *moira*’nın aslında “yetkinlik alanı”, “paylaştırılmış alan”, “sınır”la aynı anlama geldiğini görmekteyiz. Poseidon’un buradaki itirazı, insanlarda olduğu gibi, Tanrılarda da bazı sınırların olduğu, her tanrının kendi alanı, imtiyazı bulunduğu²² *Moira*, her bir tanrıya kendi alanını/statusünü pay etmişti. *Moira*, tüm tanrıların üstündedir ve onların güçlerine ahlaki sınırlamalar getirmiştir. Dolayısıyla kozmos belirli sınırlara ayrılmıştır ve her sınır, o sınırın içindeki yetki sahibinin aynı zamanda etik sınırını da belirlemektedir.

Homeros, *moira*’dan moral güç ya da kişileştirme gibi söz etmişse de, ona bir amaç ya da tasarı atfetmemiştir. *Moira*, kör, kendiliğinden işleyen bir güçtür; kozmostaki düzeni yaratmamıştır, evrenin alanlara ayrılmasının zorunluluğunu ve bu ayrımın adilliğini temsil eder. Bu nedenle *moira* ve adalet, henüz birbirlerinden ayrı değildirler.²³ *Moira* düzeni, her Tanrının evrenin belli bir bölümüne sahip olduğu bir düzendir ve adalet, bu payın korunmasıdır. Homerik evren düzeni, yan yana bulunan ve aralarına sınırlar konmuş bir alanlar sistemi, uzamsal bir düzendir. Bu yüzden *moira* ihlali, sınır ihlali olarak görülmüş, pay ihlal etmemeye yönelik yeminleri ifade ederken, “toprak sınırı”, “çit” anlamına gelen *herkos* sözcüğünden türetilen *horkos* sözcüğü kullanılmıştır.²⁴

Böyle bir güç Yunan çok tanrıcılığında çıkmıştır. Fakat ahlaki karakterinden dolayı ne bilimsel ne de dinsel tarafının olduğunu söylemek güç durmaktadır. O sadece modern düşüncede Doğal Yasa (*Natural Law*) olarak yerini almış kavram gibi, aynı düzeni yansıtan bir kavramdır.²⁵ Yani *moira*, kendisine insan biçimi verilen bir tanrıca değildir. O, değişmezliğini sağladığı evren hakkında bir tür yasadır, ama bilinmedik bir yasa. *Moira*, insanların oldukça görelî özgürlükleriyle ve kimi durumlarda neredeyse egemen tanrılar tarafından da tehlikeye atılan şeyleri yerli yerine koymak için, olayların akışına müdahale eder.²⁶

Hesiodos’un kozmogonisine dönersek, orada *moira*’nın orijinal anlamının izini sürebileceğimiz şeye, yani dünyanın bölgelere/elementlere paylaştırıldığını göreceğiz. Daha da ötesi *moira*’nın tanrılara üstünlüğü zamansal bir formda gösterilmiştir; yani dünyanın bölgelere ayrılması, tanrıların doğumundan daha öncedir.

Hesiodos’un teogonisinde, kozmogoni “kaos”la başlar, kaos’tan sırayla önce geniş göğüslü Gaia ve ölümsüz tanrıların en güzeli Eros oluştu.

²² Cornford, a.g.e., s. 16.

²³ Cornford, a.g.e., s. 20.

²⁴ Cornford, a.g.e., s. 17.

²⁵ Cornford, a.g.e., s. 21.

²⁶ A. Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı, İlyada’dan Parthenon’a*, Cilt I, Çeviren: K. Kurtgözü, Evrensel Basım Yayın, İstanbul:2004, s. 189.

Sonra Karanlık ve Gece, onlardan da Ateş ve Gün Işığı oluşur. Sonra bunu dünyanın üç parçaya (Yeryüzü, Gökyüzü ve Okyanus/Deniz) ayrılması takip eder. Gaia, yani Yeryüzü önce kendisini yıldızlarla çevirecek Gökyüzüne (*Heaven*) eşit derecede oluş verir ve böylelikle gökyüzünde sonsuza kadar güvenliği sağlayacak kutsal tanrılar yer alabilir. Sonra tanrıların yaşamaktan hoşlanacağı dağları ve daha sonra ise Okeanos’a hayat verir.²⁷

Burada açık bir şekilde Homeros’un her şeyi üç parçaya ayırması gibi dünyanın üç parçaya ayrıldığını görmekteyiz. Bu üç bölge Homeros’ta Zeus, Poseidon ve Hades’e karşılık gelmektedir. Gökyüzü Zeus’a, Deniz Poseidon’a ve Hades ise Yeraltına karşılık gelmektedir. Hesiodos’ta üçlü ayrılma tanrılardan daha eski olduğundan, kozmogoni tanrılardan daha eskidir. Hesiodos burada *moira*’nın zamansal üstünlüğüne dikkat çekmiştir.²⁸ Hesiodos’a göre tanrılar, doğanın çeşitli yetkinlik alanları/bölgelerinden meydana gelmiştir/ortaya çıkmıştır. Hesiodos, tanrıların ve evrenin yaratılış öyküsünü Musalardan aldığı ilhamla şöyle anlatmıştır:

*“Zeus’un kızları, verin bana o büyümlü sesinizi, kutlayın benim dilimden ölümsüzler soyunu, onlar ki doğdular, Toprak Ana ve Yıldızlı Gök’ten, Karanlık Gece’den, Suları acı Deniz’den. Söyleyin nasıl doğdu tanrılardan önce toprak, ırmaklar, şişkin dalgalarıyla engin deniz, pırıl pırıl yıldızlar ve üstümüzdeki sonsuz gökler. Sonra nasıl doğdu onlardan her varlığı borçlu olduğumuz tanrılar...”*²⁹

Dünyada, Kızıl Gökyüzünde, Gecede ve Denizde biz dört elementi biliriz. Üçü yani Dünya, Gökyüzü ve Deniz zaten kendi kendilerine bize üç elementi veriyor. Dördüncüsü ise “Karanlık Gece” bize Yunanlıların karanlık olarak kabul ettiği “Hava”yı verir. Bazı altıncı yüzyıl düşünürleri elementlerle tanrıları eşit tutmuştur, fakat elementlerin yetkinlik alanları, tanrılarınkinden daha önce verilmiştir. Hesiodos’un söylediği üzere Tanrılar, bu elementlerden oluşa gelmiştir. Kozmogonide elementlerin statüsü, Homeros’un teolojisindeki tanrıların statüsüyle hemen hemen paraleldir. Her ikisi de *moira*’ya bağlı ve tabiidir.³⁰

Burada dünyanın bölgesel düzeninin, felsefenin kabul ettiği şeklienden daha önce dini bir temsille kurulduğunu görmekteyiz. Hem felsefede hem dinde bu yaratılış ilkel ve ahlakidir. Fiziksel düzen ahlak ihlalini cezalandıran aynı güçlerle sürdürülmekte ve devam etmektedir.

Bu ilkel kozmogonik düzen ana taslak değiştirilmeden Anaksimandros tarafından devralınmıştır. Bunların ötesinde bu kavrayışın ahlaki karakteri sorgulanmaksızın sürdürülmüştür. Ebedi çekişmede

²⁷ Hesiodos, a.g.e., 115-140, s. 62-63.

²⁸ Cornford, a.g.e., s. 18.

²⁹ Hesiodos, a.g.e., 105-110, s. 61-62.

³⁰ Cornford, a.g.e., s. 18-19.

elementlerin bölgelerinin ihlali bir haksızlık, ahlaki sınırları bozmak anlamına geliyordu. Yani neredeyse felsefi temsil dinle/mitolojik temsille özdeşleşmişti; Anaksimandros’un temel düzene yaptığı yenilik “ebedi hareket” dediği mekanik sebep getirmesiydi. Böylelikle tanrıları çıkartıp yerine elementleri koymuştu.³¹

Russell’a göre, Anaksimandros’un dile getirdiği düşüncenin temelinde şöyle bir anlayış bulunmaktadır: Dünyada, ateş, toprak ve suyun oranı belirlidir. Tanrı olarak anlaşılan her element, imparatorluğunu genişletmek için sürekli çalışmaktadır. Dengeyi sürekli olarak sağlayan bir tür zorunluluk ya da doğal bir yasa vardır. Söz gelimi, ateş olan yerde, toprak olan kül vardır. Adaletin, belirlenmiş sınırları hiçbir zaman aşmamak biçiminde anlaşılması, Antik Yunan inançlarının en derinlerinden biridir. İnsanlar ölçüsünde, Tanrılar da bağlıdırlar adalete. Fakat bu üstün gücün kendisi kişisel ve üstün bir Tanrı değildir.³² Bu, *moira*’dır.

O halde, Anaksimandros’un seçtiği kelimelerin içeriği ile Yunan düşünce dünyasının köklerinde yer alan kozmosun çeşitli sınırlarla ayrılmış olduğu ve bu sınırların aynı zamanda etik sınırlar anlamına da geldiği düşüncesinin örtüşmesi tesadüf değildir. Dolayısıyla Anaksimandros’ta karşıtların mücadelesi -“sınırı aşma” ve “kefarecini ödeme”- etik bir mücadeledir. Bunun temellerinin de mitolojide *moira* kavramıyla atıldığını görmekteyiz.

Yasa (Nomos/ νόμος)

Moira’nın kişiler üstü bir güç olması, gelişen teolojinin durumunu kendi lehine dönüştürmesine sebep olmuş, eskiden *moira* tarafından evrenin alanlara ayrılması zorunluluğu ve bu ayrımın adilliği kişisel tanrıların iradelerine atfedilmesini sağlayan açık bir kapı bırakmıştı. *Moira*’dan daha genç ve ona bağlı olan tanrılar kendi kişisel iradelerini, onun kişiler üstü hükmünün yerine koyarak, dünyanın yaratıcısı olarak kendilerini ispat edebilirlerdi.³³ Nitekim Hesiodos, bu iki çelişkili durumu, basit bir dinsel yolla açıklamıştır. Buna göre bir taraftan Hesiodos’un kozmogonisinin düzeninde dünyanın bölgesel ayrımlarının Tanrıların varlığından daha önce olduğunu ve bu tanrıların elementlerden meydana geldiğini belirtmiştik. Diğer taraftan da, aynı esintiyle Hesiodos Musalarından, Zeus’un tanrılar arasında zenginliklerini ve unvanlarını/yetkinliklerini nasıl dağıttığını/paylaştığını betimlemesini istemişti. Sanki bu yaratılış *moira*’nın bir işi değil de, Tanrıların kendi aralarında gönüllü olarak yaptığı bir dağıtım gibiydi.

³¹ Cornford, a.g.e., s. 19.

³² Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi*, I. Cilt, Çeviren: Muammer Sencer, İstanbul 2004, s. 148.

³³ Cornford, a.g.e., s. 21-22.

Tanrıların idaresi, *moira*’nın tayinine karşı gelmeye başlamıştı.

Hesiodos’un *Theogonia* adlı eserinde Zeus’un önemi büyüktür. O, mevcut evren düzenini kurmuş, tanrıların çoğuyla soy ağacında ilişkilendirilmiştir. Bunların çoğu yaptığı evliliklerin sonucudur. Bunlardan en önemlileri *Metis* ve *Themis* ile yaptığı evliliklerdir. Bu evlilikler, insanın, evren düzeninde daha ahlaki ve akli bir Tanrıya duyduğu ihtiyacı yansıtmaktadır. *Theogonia*’da *Metis*, tanrılar ve insanlar arasında en çok şey bilen varlık olarak anılır³⁴ ama *Themis*’in “tanrısal yasa” olarak mı, “evrendeki genel düzen” olarak mı anlaşıldığı açık değildir³⁵. *Themis*’ten “ışıklar saçan yasalar tanrıçası” olarak söz edilir ve Zeus’un, *Themis* ile birleşmesinden; en iyi yasaların tanrıçası *Eunomia*, en adil yargıların tanrıçası *Dike*, barış tanrıçası *Eirene*, herkese hayat paylarını dağıtan üç *moira*; *Klotho*, *Lakheisis*, *Atropos* doğmuşlardır.³⁶ Zeus bu evlilikler sonunda evrene hükmeden bir tür üstün akıl haline gelmiştir.³⁷ Zeus, Homeros’ta moral bir sorumluluk taşımazken, Hesiodik evrende toplumsal düzenin ve adaletin kaynağı olmuş, insan eylemlerine karşı ilgili olarak betimlenmiştir; “Gözü her şeyi gören Zeus kayırır, Yargılarında adaletten yana olanları”.³⁸ “Adalet (*Dike*)” ve “*moira*” Zeus figüründe bir araya gelmiştir; “Yücelerde oturan, göklerden seslenen Zeus, *Dike*’den yana gitsin yargıların”.³⁹ *Dike*, bu anlamda *moira*’nın yerini almış gibidir. Yine *İşler ve Günler*’de “...Kronosoğlu bu yasayı insanlar için koydu, balıklar, vahşi hayvanlar ve kanatlı kuşlar birbirlerini yer, çünkü adalet yok aralarında, ama insanlara her şeyden daha iyi olan adaleti verdi ”⁴⁰ diyerek, Zeus’u adaletin dağıtıcısı olarak görmüştür.

Sonunda Zeus kaderin dağıtıcısı ve yetkinlik alanları sisteminin savunucusu olarak görülmeye başlanmıştır: “*Olimposlu Zeus, insanlara mutluluktan pay veren, iyi günü kötü günü dilediği gibi paylaştırmaktadır*”⁴¹; aynı şekilde Zeus tanrılara kudretlerini ve onurlarını da paylaştırır. Prometheus, Zeus’un tahta çıkmasını Hesiodos’un anlattığı gibi anlatır: Zeus, babasının tahtını ele geçirir geçirmez, tanrılara birçok ayrıcalık dağıtmış ve kendi krallık hiyerarşisini kurmuştur.⁴² Hesiodos’ta görüldüğü üzere bu dağıtım, Kronos’un anayasal sistemini oluşturan eski hak ve onurların onayına yol açmış ve aynı zamanda kendilerinde ayrıcalık bulunmayan tanrılara yeni ayrıcalıklar bağışlanmıştır. Aishkylos (Antik tragedya yazarı),

³⁴ Hesiodos, 885-890, a.g.e., s. 98.

³⁵ Erhat, a.g.e., s. 45.

³⁶ Hesiodos, a.g.e., 900-905, s. 99.

³⁷ Friedo Ricken, *Philosophy of the Ancients*, Çev: Eric Watkins, London, University of Notre Dame Press, 1991, s. 6.

³⁸ Hesiodos, a.g.e., 280, s. 26.

³⁹ Hesiodos, a.g.e., 10, s. 13.

⁴⁰ Hesiodos, a.g.e., 275-280, s. 26.

⁴¹ Homeros, *Odysseia*, 185-190, Çeviren: Azra Erhat, A. Kadir, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s. 130.

⁴² Hesiodos, a.g.e., 70-75, s. 60.

Zeus’un bu eylem için kullandığı kelimenin *nomos*’dan üretilen “*nemein*” yani “dağıtmak” sözcüğü olduğunu belirtmiştir. Zeus burada yasa koyuculuk (*lawgiver/nomothetes*) görevini yapıyordu. Yunan aklına göre yasa koymak, müzakereye dayalı bir toplantının sonucunda elde edilen bir iş değildir, o daha çok fevkalade bilge Solon ve Lykourgos gibi tek bir insanın yapacağı bir iştir. Bir devletin yasaları (*nomoi*) yazılı anayasadır, değiştirilmesi veya dokunulması çok ciddi bir önlem gerektirir. Yasa koyma eylemi, yetkilerin ve güçlerin yeniden paylaşımı, hisselerin, toprağın ya da politik statünün paylaşımı olarak anlaşılıyor gibi görünmektedir.⁴³

Şimdi buraya kadar aktarılanlara dayanılarak *moira* ile *nomos* arasında şöyle bir benzerlik kurmak çok da tuhaf olmasa gerek. *Moira* evrenin belli bölgelere ayrılması/dağıtılması anlamına gelir ve bu dağıtım kişisel bir tanrının görevi olarak görülür görülmez, bu dağıtım “*nomothesia*” olarak yani yasa koyma, yasaları (*nomoi*) dağıtım/paylaştırma anlamında düşünülecektir.⁴⁴ Yani aralarında ufak farklılıklar olsa da *nomos* da tıpkı *moira* gibi dağıtım anlamına gelmektedir. *Nomos*, insanlara ve tanrılara ayrıcalıklarının, yetkinliklerinin ve kudretlerinin yeniden dağıtımın, *moira* ise, evrenin belli bölgelere dağıtılması/ayrılmasıdır. *Moira* düzeni, her bir tanrının evrenin belli bir bölümüne sahip olduğu bir düzen ve adalettir; tanrılar arasında evrenin pay edilişi ve bu payın korunmasıdır. Burada *moira* ve adalet birbirinden ayrı değildir. O, bütün Tanrıların üstündedir ve onların güçlerine ahlaki sınırlamalar getirmiştir. *Moira*, evreni Tanrılar arasında ontolojik açıdan pay etmiştir. *Nomos* ise, *moira*’ya uygun hukuki dağıtımdır. Yani ontolojik olarak sınırları belirlenmiş tanrıların ve insanların yetkinliklerini ve kudretlerini belirler, yasalar çıkartır ve adalet dağıtır. Sonuç olarak *moira* ontolojik bir pay dağıtımın, *nomos* ona uygun hukuki bir dağıtımdır.

Moira her zaman sabit ve durağandır, bir güçten ziyade bir sistemdir; sınırlar koyar ve yasaklar. Buna karşılık *nomos* dinamiktir ve olumlu şeylere sebep olur: Bir bölgenin veya alanın belirlenmiş sınırını ima etmesine rağmen, kelime bir alan içinde buyrulmuş ve belirlenmiş olağan davranış anlamına gelmektedir. Böylece *moira*, neyi yapabileceğimizin sınırı anlamına gelir ve sınırı aştığımızda ne olacağını belirler. *Nomos*, sınırlarımızla neyi yapmamız gerektiğini ve yasal yükümlülüklerimizi yerine getirmemiz gerektiği gösterir zira *nemein*’in diğer anlamı “otoriteyi kullanmak”, “güç dağıtmak”tır anlamına gelmektedir.⁴⁵

Yukarıdaki aktarılanlardan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Evren kendi içerisinde yetki alanlarının ve gücün dağıtıldığı genel bir şemaya göre bölüştürülmüş/paylaştırılmıştır. Elementler (Anaksimandros’un sınırsız

⁴³ Cornford, a.g.e., s. 27.

⁴⁴ Cornford, a.g.e., s. 28.

⁴⁵ Cornford, a.g.e., s. 34.

dediği şey) belirli özellikleri olmayan “ilkel cismin” (*apeiron*) içindeki ezeli hareketle sınırları belirlenerek, kendi sabit bölgelerine sahip olmuşlardır. Tanrılar, *moira*’nın kişiler üstü atamasıyla kendi yetkinlik alanlarına sahip olmuşlardır. Aslında Dünya, çok eski zamanlardan beri, *moira* ve *nomos*’un krallığı olarak kabul edilmiştir.⁴⁶

Nomos ve Moira’nın Toplumsal Kökenleri

Sorumuz hala durmakta; doğanın kendisi ve parçaları nasıl oldu da, insan geleneğini ve ahlakını icra eden duygularla doldu. Yani dünyanın dinsel ve ahlaki temsili nasıl ortaya çıktı? Bu ahlaki ve dinsel temsil neden “insan olamayan doğa”nın yapısındaki ve düzenindeki inançlarda da görülür?

George Thomson, *Tragedyanın Kökeni* adlı yapıtında *moira*’nın toplumsal kökene sahip olduğunu⁴⁷ ve *moiraların* ilkel kabileye özgü ekonomik ve toplumsal işlevlerin bir simgesi olarak da ortaya çıktığını ileri sürmüştür: Yiyeceğin paylaşılması, ganimetin paylaşılması, toprağın paylaşılması ve klanlar arasında iş bölümü.⁴⁸

Thomson’a benzer şekilde Cornford da, *moira*’nın şimdiye kadar insanlardan ziyade “doğa” üzerinde üstün bir güç olarak görüldüğünü, hâlbuki onun doğayla sürekli bir organik bağ içerisinde olan “insan topluluğunda” da önemli bir rolü olduğunu belirtmiştir. Hatta *moira*’nın ahlaki karakterinin temelini *moira*’nın bu rolünden aldığını, onun örf ve adetlerin, sosyal geleneklerin sınırlarını da çizdiğini söylemiştir. Bunu ortaya koyabilmemiz için ilkel topluluklara burada yer vermemiz gerekmektedir. İlkel topluluklarda doğanın düzeni ile toplumun düzeni arasında sürekli bir organik bağ oluşturmuş, sosyal yapı, içine tüm doğa olgularının yerleştirildiği/bağlandığı bir çerçeve ile açıklanmıştır.⁴⁹

İlkelerde toplumsal sınıflandırmanın nihai temeli kabileyi gruplara ayırmaktır. Kabileyi 2-4 veya daha alt bölümlere ayırma temel bir gerçektir. Cornford, kabilelerde biyolojik organizmada görülen bu bölünme yapısının daha sonra evrenin geri kalan kısmına yansıdığını belirtmiştir. Buna göre, ilk ilkel mikro kozmos kabileydi ve başlangıçta makro kozmos, mikro kozmosu kendine model olarak almıştı. Sonraki zamanlarda durum tersine çevrilmiş ve toplumsal ve bireysel düzen, makro kozmosun görkemli düzeninde üretilmiş, minyatür bir kopya olarak kabul edilmiştir.⁵⁰

Cornford, dört veya fazla elementin bölgelere ayrılmasını kabile yaşamındaki sosyal grupların ayrılmasına dayandırmaktadır. O halde

⁴⁶ Cornford, a.g.e., s. 40.

⁴⁷ George Thomson, *Tragedyanın Kökeni Aiskhylos ve Atina*, Çeviren: Mehmet H. Doğan, Payel Yayınları, İstanbul: 1990, s. 58-65.

⁴⁸ Thomson, a.g.e., s. 67.

⁴⁹ Cornford, a.g.e., s. 51.

⁵⁰ Cornford, a.g.e., s. 53.

elimizde *moira*’nın ahlaki karaktere bürünmesinin sosyal, dinsel ve ahlaki öneme sahip kanıtları bulunmaktadır. Zaten böyle bir şeyi sadece Homeros’a, Hesiodos’a ve Anaksimandros’a indirgemek çok da doğru olmazdı; *moira*’nın ahlaki karaktere bürünmesi, insan ırkının varlığında ve inançlarında fosilleşmiş olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla biz buradan şunu çıkartıyoruz. Kutsal güç olarak nitelendirdiğimiz *moira*, toplumsal düzen anlamında “*nomos*”la yakından ilişkilidir. Şimdi açıkça görülüyor ki *moira*, *nomos*’un bir izdüşümü, uzantısıdır.⁵¹

O halde temel sorumuza şöyle bir cevap verebiliriz: Dünyanın doğası hakkındaki ilkel inançlar, kutsal (dinsel veya ahlaki) inançlardır ve dünyanın yapısının kendisi ahlaki bir düzendir, çünkü sosyal gelişim aşamalarının başlangıcında, dünyanın tutumu ve yapısı, insan topluluğunun tutumu ve yapısıyla kesintisiz bir bağ içerisindedir. Doğayı çevreleyen insan grubu ve bölümleri, *moira*’nın yekpare kumaşında birleştirilmiştir –kapsamlı bir gelenek ve tabu/totem sistemi. Doğanın bölümleri ahlaki sınırlarla sınırlandırılmıştır, çünkü onlar yani doğanın bölümleri aynı zamanda/neredeyse toplumun bölümleri ile aynıdır.⁵²

Bu konuyu daha anlaşılabilir kılabilmek için sosyal gelişim aşamasının belirli özelliklerine, özellikle toteme burada değinmemizde fayda bulunmaktadır. Zira tabu ve totemler, insanlığın yazıya geçmemiş en eski kodeksi (yasalar topluluğu) olarak tanımlanmış ve onların varlıkları dinlerden çok daha önceki zamanlara dayandırılmıştır.⁵³

Totemik aşamada olan bir topluluk bağımsız bireylerden oluşmaz; o, grupların toplamı, bütünlüğüdür. Bu gruplar, diğer bir gruptan en keskin ayrımlarla dışarıdan sınırları çizilmiş ve en güçlü dayanışma/birliktelik ile içeriden birleştirilmiştir. Grubu birleştiren tutan bu bağ hiçbir şekilde ne bir aile ilişkisidir, ne de akraba bağıdır.⁵⁴ Bu bağ, totem bağıdır. Totem klanı, tüm üyelerinin, yalnız kendilerinde ortak olarak sahip olduğu özel bir ilişkiyle yani özel bir totemle tanımlanır. Totem kişisel bir şey değildir, fakat bir klan gibi bir grup gibi bir şeydir; tüm bir nesnelere sınıftır, mesela genellikle hayvan ve bitki türleri, çok nadir cansız nesnelere grubu ve daha da nadir soyut nesnelere sınıfı gibi.⁵⁵ Burada bizim için önemli olan, onların bu nesnelere ortak olarak sahip olması ve onları totem olarak nitelendirmesidir.⁵⁶

Totem kelimesinin kendisi temelde “kabile” anlamına gelmektedir ve

⁵¹ Cornford, a.g.e., s. 54.

⁵² Cornford, a.g.e., s. 55.

⁵³ Wilhelm Wundt, *Social Psychology, Myth and Religion*, C. II., s. 308.

⁵⁴ Cornford, a.g.e., s. 56.

⁵⁵ Sir James George Frazer, *Totemism, Endogamy and Exogamy*, Macmillan, London 1910, s. i.4.

⁵⁶ Cornford, a.g.e., s. 56.

bu gerçek şuna işaret etmektedir: Totem dışsal bir işaret veya özellik ya da bunun benzeri bir şey olmaktan ziyade, insan ve insan olmayan üyeleri kapsayan sosyal bir gruptur. Bir totem klanının üyeleri normalde kendilerinin yarı insan, yarı bitki veya hayvan olan bir totem atanın soyundan geldiğine inanır –ki bu klan ve onun totem türlerinin kimliğini önemli derecede simgeleyen mitsel bir temsildir. Bu soydan dolayı, kabile üyelerinin hepsi bir kandandır; burada kanla demek istediğimiz tüm grup içerisinde akan kesintisiz araçtır. Gruptaki her bir üye hayati açıdan diğer bir üyeye bağlıdır, bu nedenle kan davasında, tüm grup sorumludur ve bazı durumlarda kişi kendi annesinin, ailesinin kan parasını ödemediği için kendi bacağıyla kendi elini bile kesemez. Aynı kandan olduğu için, kan parasını ödemediği için kendi kanını dökmeye izin verilmez.⁵⁷ Kan/soy için totemin yaşamı/hayati diyebiliriz; kökenini ortak bir atadan alır ve klanın doğasında vardır.

Totemik klanın tüm mensupları normal koşullarda kendi totem hayvanını veya bitkisini yiyemez ve kendi klanından bir kadınla evlenemez. Şu ana kadar gördük ki birleştirici unsur gruptadır, ferdi olan bireyde değil.⁵⁸ Bu ve bunun gibi temsiller grubun ahlaki dayanışmasının sürekliliğinin örneğidir. Bu dayanışmada saklı olan anlamı not etmeliyiz: Yani grubun çevresi, çemberi onun ahlaki sınırınıdır. Bu sınırın içinde, bir bütün olarak tüm grubun kendine has birlikte yaptıkları özel görevler ve tüm bölgeye yayılan kolektif hakları vardır. Bu sınırın dışında, aynı derecede uyumlu ve içten ayırt edilemez başka gruplar vardır. Bu sınır ahlaki uyumsuzlukların meydana geldiği alandır.⁵⁹

Bu bağlamda toplum, kısacası bir *moirai* (paylaştırma/bölüşürme) sistemidir ve grubun sınırları aynı zamanda ahlakın sınırlarıdır. Bu sınırlar içerisinde “nomos” yatar yani grup içerisinde ne yapmamız gerektiği ve yapmaktan sorumlu olduğumuz şeyler, tüm bunların ötesinde ise “neleri yapmamamız gerektiği” yatmaktadır, yani tabu.⁶⁰ Dolayısıyla ilkel topluluklar, tıpkı doğanın elementlere dağıtılması gibi, sahip oldukları totemlere göre dağıtılırlar ve her bir kabileyi diğer bir kabileden ayıran bir sınır (*moira*) ve kendi içinde uyulması gereken kurallar (*nomos*) vardır. İşte bir kabileyi diğer bir kabileden ayırma işi *moira*'ya karşılık gelirken, kabileden uyulması gereken kurallar da *nomos*'tur.

Şimdi Anaksimandros’un kozmolojik şemasını ele alırsak ve onun ilkel doğasının, *moira*'yla paylaştırılmış dört alt elementle ilişkisini düşünersek, şunu gözlemleriz; bu kozmik yapı dört klanı kapsayan totemistik kabile ile uyum içerisindedir. Sınırsız şey (*apeiron*) ilkel topluluk gibi sürekli, homojen, belirleyici özellikleri olmayan ve genel hatlarıyla birleşiktir ki, bir

⁵⁷ Frazer, a.g.e., s. i.53.

⁵⁸ Cornford, a.g.e., s. 58.

⁵⁹ Cornford, a.g.e., s. 59.

⁶⁰ Cornford, a.g.e., s. 59.

mekanik sebep (bu mekanik sebep içsel harekettir) onun küçük gruplara ayrılmasını sağlar. Alt totemik klanlar gibi, dört elementin belirleyici özelliği yoktur. Bu kozmoloji totemik kabiledede bulduğumuz organik yapının temsilinin suretidir/kopyasıdır.

Sonuç

Anaksimandros *physis*'i *aperion* olarak belirler ve görünür dünyadaki varlıklar *apeiron*'dan meydana gelen dört elementten oluşurlar. Dört elementin her birinin dünyada kendine ait bölgesi bulunur. Dört element sınırlı ve zıtlar olarak yer alırlar. Hava soğuk, ateş sıcak, su yaş ve toprak kurudur. Bu zıtlar sürekli savaş halindedir ve her biri kendi zıttının/düşmanının alanına nüfus eder. Dolayısıyla bireysel şeylerin oluşabilmesi için sınırlar ihlal edilir, bir element diğer bir elementi yağmalar; bu bir haksızlık ve adaletsizliktir. Sonuç ise ölüm ve çürümedir. Bu nedenle Anaksimandros'da seküler olan doğum ve ölüm ahlaki bir dilde verilir. Böyle bir düzenin izlerini biz Yunan düşünce dünyasının köklerinde yani mitolojide ve totemik kabile sisteminde buluruz.

Homeros'un kozmogonisinde *moira* paylaştırılmış alan, yetkinlik alanı, sınır anlamına gelir ve *moira* her bir tanrıya kendi yetkinlik alanını dağıtır, onların yetkinlik alanlarının sınırlarını çizer. Kozmos da belirli sınırlara ayrılır ve her sınır, o sınırın içindeki yetki sahibi tanrının etik sınırını da belirler. Adalet ise bu ayrılmış payın korunmasıdır. Hesiodos'un kozmogonisinde de *moira*'nın tanrılara zamansal üstünlüğü vardır. Önce evren dört elemente yani dört parçaya ayrılır ve tanrılar, bu elementlerden oluşur. Bu ilkel kozmogonik düzen Anaksimandros tarafından devralınmıştır: Dünyada, ateş, toprak ve suyun oranı belirlidir. Tanrı olarak anlaşılan her element, imparatorluğunu genişletmek için sürekli çalışmaktadır. Dengeyi sürekli olarak sağlayan bir tür zorunluluk ya da doğal bir yasa vardır. Söz gelimi, ateş olan yerde, toprak olan kül vardır. Adaletin, belirlenmiş sınırları hiçbir zaman aşmamak biçiminde anlaşılması, Antik Yunan inançlarının en derinlerinden biridir. İnsanlar ölçüsünde, Tanrılar da bağlıdırlar adalete. Fakat bu üstün gücün kendisi kişisel ve üstün bir Tanrı değildir. Bu, *moira*'dır.

Moira'nın yukarıdaki açıklanan görevi Hesiodos'un *Theogonia*'sında Zeus tarafından yapılmaya başlar. Zeus tanrılar arasında zenginlikleri/yetkinlikleri pay eden, onlara kendi ayrıcalıklarını dağıtan bağışlayan olur. Zeus'un bu eylemi için kullandığı kelime *nomos*'dan üretilen ve dağıtmak anlamına gelen *nemein*'dir. *Moira* evrenin belli bölgelere ayrılması/dağıtılması anlamına gelir ve bu dağıtım kişisel bir tanrının görevi olarak görülür görülmez, bu dağıtım *“nomothesia”* olarak yani yasa koyma, yasaları (*nomoi*) dağıtım/paylaştırma anlamında düşünülür. Yani aralarında ufak farklılıklar olsa da *nomos* da tıpkı *moira* gibi dağıtım anlamına gelmektedir. *Nomos*, insanlara ve tanrılara ayrıcalıklarının, yetkinliklerinin

ve kudretlerinin yeniden dağıtımını, *moira* ise, evrenin belli bölgelere dağıtılması/ayrılmasıdır. *Moira*, evreni Tanrılar arasında ontolojik açıdan pay etmiştir. *Nomos* ise, *moira*’ya uygun hukuki dağıtımdır. Böyle bir kozmogoni ile Anaksimandros’un kozmogonisi arasında paralellik bulunmaktadır: Evren kendi içerisinde yetki alanlarının ve gücün dağıtıldığı genel bir şemaya göre bölüştürülmüş/paylaştırılmıştır. Elementler (Anaksimandros’un sınırsız dediği şeyden meydana gelen) belirli özellikleri olmayan “ilkel cismin” (*apeiron*) içindeki ezeli hareketle sınırları belirlenerek, kendi sabit bölgelerine sahip olmuşlardır, yani evrende dört elementin kendilerine ait belirli bir yeri vardır ve sınırları bellidir. Bu sınırların ihlali adaletsizliktir. Böyle bir kozmogoni temellerini *moira* ve *nomos* ilişkisinde almıştır.

Anaksimandros’un kozmogonisinin totemik kabile düzeniyle de bağlantısı vardır: Evrenin dört elemente ayrılması kabile yaşamındaki sosyal grupların ayrılmasına dayanır. Her bir kabile 2-4 veya daha alt bölümlere ayrılır ve her birinin kendine ait sınırı vardır. Bu sınırın içinde, bir bütün olarak tüm grubun bir totemi ve buna bağlı olarak birlikte uymaları gereken kuralları vardır. Bu sınırın dışında ise aynı derecede uyumlu ve içten ayırt edilemez başka gruplar vardır. Bu sınır ahlaki uyumsuzlukların meydana geldiği alandır. Bu sınırın içinde *nomos*, yani grup içinde neler yapmamız gerektiği, tüm bunun ötesinde ise neleri yapmamamız gerektiği yatar. Bir kabileyi diğer bir kabileden ayırma işi *moira*’ya karşılık gelirken, kabileden uyulması gereken kurallar da *nomos*’tur. Anaksimandros’un kozmik yapısındaki bu dört element, kendi içerisinde alt bölümlere ayrılan kabile sistemiyle benzerlik göstermektedir. *Apeiron*’dan dört element meydana gelmektedir ve elementlerin her birinin kendine ait sınırları vardır. Bu elementlerin sınırları aşarak başka bir elementten “çalması” bir ahlaksızlıktır. Aynı şekilde bir kabile sistemi de sınırları dışına çıkarsa burada ahlaksızlık ve adaletsizlik belirir. Sonuç olarak ahlaki bir düzen olan toplumsal yapı ile ahlaki olmayan bir doğa düzeni arasında paralellik bulunur. Anaksimandros’un doğa düzenini ahlaki bir yapıya koymasının temelleri totemik kabile düzeninin ahlaki yapısında bulunur.

KAYNAKÇA

- F. M. Cornford, *From Religion to Philosophy: A Study in the Origins of Western Speculation*, Longmas, Green and Co., London 1912.
- Hesiodos, *İşler ve Günler/Tanrıların Doğuşu*, Çeviren: Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul 2014.
- Eduard Zeller, *Grek Felsefesi*, Çeviren: Ahmet Aydoğan, İstanbul 2008.
- Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1978.
- George Thomson, *Tragedyanın Kökeni Aiskhylos ve Atina*, Çeviren: Mehmet H. Doğan, , Payel Yayınları, İstanbul 1990.
- Yves Bonnefoy, , *Mitolojiler Sözlüğü*, Çeviren: Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, 2 Cilt, Ankara 2000.
- Homeros, *İlyada*, Çeviren: Azra Erhat, A. Kadir, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2005.
- A. Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı, İlyada’dan Parthenon’a*, Cilt I, Çeviren: K. Kurtgözü, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004.
- Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi*, I. Cilt, Çeviren: Muammer Sencer, İstanbul 2004.
- Friedo Ricken, *Philosophy of the Ancients*, Çeviren: Eric Watkins, London, University of Notre Dame Press, 1991.
- Homeros, *Odysseia*, Çeviren: Azra Erhat, A. Kadir, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2005.
- George Thomson, *Tragedyanın Kökeni Aiskhylos ve Atina*, Çeviren: Mehmet H. Doğan, Payel Yayınları, İstanbul 1990.
- Wilhelm Wundt, *Social Psychology, Myth and Religion*, C. II.
- Sir James George Frazer, *Totemism, Endogamy and Exogamy*, Macmillan, London 1910.
- Walther Kranz, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar*, Türkçesi: Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1984.
- Wilhelm Capelle, *Sokrates’ten Önce Felsefe I*, Almandan Çeviren: Oğuz Özgül, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 1994.